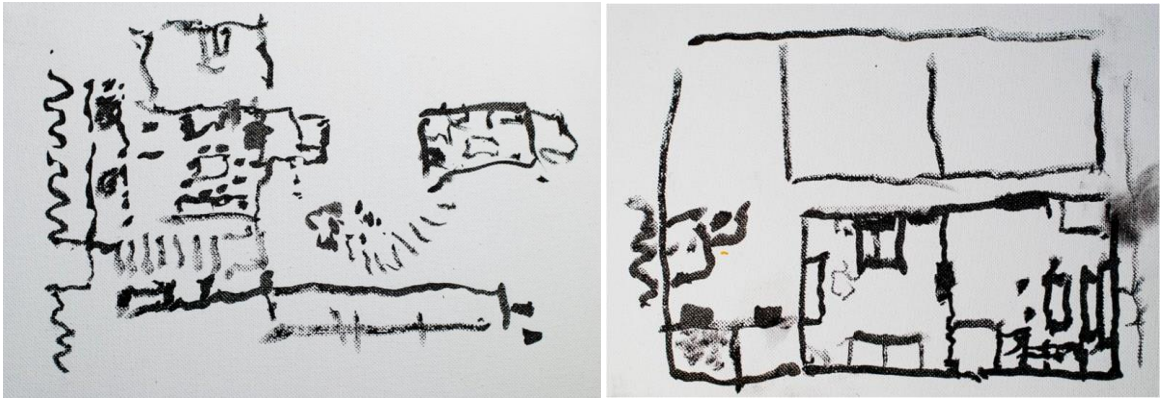
Projekty speciální výtvarné výchovy se seniory

Hana Stadlerová

Speciální výtvarná výchova je novým oborem, který je možné studovat na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Stejný název nesl i grantový projekt, který umožnil realizovat lektorsky vedenou praxi studentů Katedry výtvarné výchovy PdF MU Brno. V období 2010 - 2013 vzniklo množství projektů, které prokázaly přínos tvůrčích aktivit sociálně znevýhodněným klientům. I když předpokládáme, že v různých sociálních institucích probíhají činnosti, které klientům zpříjemňují volný čas nebo jsou cíleny jako pomáhající, speciální výtvarná výchova usiluje o rozvíjení takových aktivit, které kladou důraz na tvořivé myšlení. Kreativita a její rozvoj jsou podporovány i z toho důvodu, že souvisejí s možnostmi řešení konkrétních problémů a situací ve kterých se klienti v běžném životě ocitají. Podporují tedy jejich aktivní jednání a hledání možných variant, jak se s nimi konstruktivně vypořádat.

Pokud se budeme zabývat možnosti a prostředky seberealizace klientů, Speciální výtvarná výchova integruje i mimovýtvarné formy umění a záměrně neodděluje výtvarnou, dramatickou či hudební formu. Tvůrčí projev se pro klienta má stát především prostorem pro vyjádření vlastních zkušeností, zážitků, pocitů a přání. Mnozí ze sociálně znevýhodněných klientů mají za sebou traumatizující zážitky, obtížné životní situace, a proto je Speciální výtvarná výchova vedena směrem k povzbuzení duševních sil klientů a také k předcházení sociálnímu selhávání a sociální izolaci.

Vzpomínky na dětství - Kresby tuší na plátně (foto: archiv SVV)

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Jednou ze skupin, ve kterých probíhaly projekty speciální výtvarné výchovy, byl Domov pro seniory, Podpěrova U. Brno. V instituci funguje výtvarná dílna, která již v minulosti nabízela různorodé činnosti. Studenti Speciální výtvarné výchovy, kteří zde působili, těžili ze zkušenosti expertů, kteří již s klienty pracovali. Studenti usilovali o obohacení, zkvalitnění prožívání jejich denního programu neobvyklými prostředky. Protože v rámci profesní přípravy např. absolvovali intenzivní kurz nových médií, nabídli je klientům jako možnost jejich výtvarné seberealizace. Mnohé inspirativní zdroje studenti získávali i ze současného výtvarného umění.

Speciální výtvarná výchova staví na dobrovolném rozhodnutí jedince věnovat se tvorbě. O to náročnější je získat si jeho důvěru. Proto je pro speciální výtvarnou výchovu důležité, jak probíhá proces tvorby. Studenti se vždy snažili vytvořit uvolněnou atmosféru, která by podporovala klienty v pokusech vyzkoušet si něco nového, nepoznaného a zbavila je obav, že činnost nezvládnou nebo se jí zesměšní. Pro mnohé je totiž tvoření vzdálenou, často neúspěšně vnímanou aktivitou. Motivace klienta, inspirativní podněty, povzbuzování, ale také otevřenost jeho názorům, reakcím i zkušenostem, přinášely často nečekané výsledky. Nečekané i z toho důvodu, že věk klientů v domově pro seniory se pohybuje od 65 let nahoru. Bylo obdivuhodné sledovat, jak někteří překonávali počáteční obavy a nejistoty a pouštěli se do tvoření. Proto byl třeba zodpovědný přístup studentů, projev úcty a empatie ke klientům, ač komunikace s nimi nebyla vždy jednoduchá. Snadné nebylo ani přesvědčování, aby senioři do tvorby promítli vlastní představy a činnost pojali v rámci svých možností tvořivě, bez napodobování vzorů. Trpělivost, ochota naslouchat, být seniorům k dispozici, napomáhat jim, pokud nějakou dílčí činnost vzhledem k aktuálnímu stavu nezvládali, ale i vyrovnávat se s jejich negativními reakcemi či neochotou, provázela téměř každou výtvarnou dílnu. Senioři jsou totiž velice citliví a drobná banalita, nevhodná poznámka apod. mohla poznamenat záměry studentů i ochotu starých lidí se nabízené činnosti zúčastnit.

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

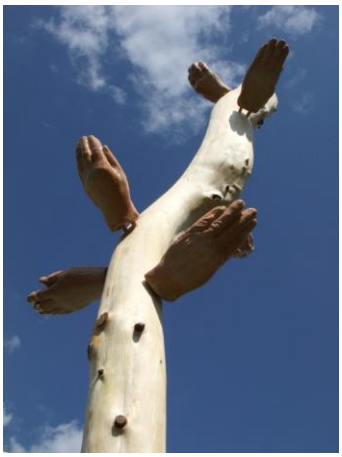
Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Jak již bylo naznačeno, první projekty navazovaly na zavedená schémata práce v dílně. Samotné tvoření často předcházela přednáška, která zprostředkovala nové informace např. o tvorbě vybraného umělce. Pokud budeme hodnotit ohlas na nabízené činnosti, k nejúspěšnějším patřily ty aktivity, které byly spojeny se společenskou událostí, jako např. Masopust, Zahradní slavnost, Čajový obřad či Módní razie. Byly totiž doprovázeny těšením se na doprovodný program, občerstvení, ale také příležitostí se hezky obléci a „zkultivovat se“.

Masopust v domově pro seniory - masky si vytvořili klienti v rámci výtvarných dílen (foto: archiv SVV)

Dále byly vítány i projekty, ve kterých se klienti cítili být užitečnými, např. když vytvořili keramická haptická počítadla pro nevidomé děti. Na děti senioři mysleli i v projektu *Pohádkoví vypravěči*. Jednalo se o individuální nahrávky čtených pohádek, které byly určeny malým pacientům v dětské nemocnici, aby se jim zpříjemnil tamní pobyt. Oblíbené pohádky senioři nejen načetli, na CD vytvořili i originální obaly.

Tvorba haptických počítadel; Krmítko „Svatý František“ (foto: archiv SVV)

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Jejich tvorba reagovala i na život v domově. Můžeme zmínit např. projekty *Květiny pro všechny* a *Krmítko „Svatý František*“. V prvním případě senioři výtvarně zpracovávali návrh pro květinovou kompozici záhonu, společně na zahradě diskutovali, které řešení by bylo nejlepší. Květiny byly následně vysázeny na záhon v jejich společné zahradě. O rostliny se mnozí nadále starají a kompozici spontánně dotvářejí. *Krmítko* je nainstalováno v zahradě. Je vytvořeno z keramických prvků (rukou) a dřeva. V interiéru se objevila plošná realizace, tentokrát inspirovaná vitráží. Klienti vytvořili z barevných fólií na velké okno transparentní koláž inspirovanou tvorbou Henri Matisse. Některá témata byla prostoupena vzpomínkami seniorů. Klienti se prostřednictvím tvořivých činností vraceli do dětství, do svých domovů, ale také ke svým idolům. Můžeme tedy prostřednictvím kreseb na plátno navštívit jejich pokoje a domy, kde před mnoha lety žili se svými blízkými i naslouchat nahraným příběhům. Ty nejrozvernější zazněly i v projektu Smích nad zlato, kde byly i ztvárněny stínohrou. Použité loutky byly dílem klientů.

Setkání s filmovým idolem - vstup do fotografie umožnila nové média (foto: archiv SVV)

Výtvarné činnosti jim umožnily i „splnit“ nesplněná přání. Klienti se prostřednictvím klasických i nových médií mohli ocitnout v exotických krajích i nezvyklých situacích. Prostřednictvím koláže cestovali po světě, díky dataprojektoru a fotografii „vstupovali“ do obrazů neobvyklých míst.

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Mohli si vyzkoušet i „zkrotit býka“. Každý z účastníků projektu zobrazil vybranými výtvarnými prostředky zvířecí figuru a také prostředí, které ji obklopuje. Díla byla zdokumentována. Dalším záměrem bylo rozpohybovat obraz formou počítačové animace, aby mohli senioři opět do obrazu aktivně vstoupit. Rozpohybování obrazu se ujali někteří ze seniorů a další na pohyb reagovali pohybem, gestem.

Krocení býka - další aktivita, která využívala práce s novými médii (foto: archiv SVV)

Konkrétně můžeme přiblížit projekty, které dokumentují proměny tvůrčích činností seniorů i jejich vztahu k netradičním aktivitám. První projekt byl inspirován dílem Pierre-August Renoira, konkrétně obrazem Snídaně veslařů (1881). Námět byl seniorům blízký, spojovali si ho se vzpomínkami na mládí. Setkání přátel, které je na něm vyobrazeno, může vybízet k novým setkáním. Nejdříve proběhla přednáška, která propojila informační část o díle umělce se vzpomínkami na staré doby, kdy senioři prožívali obdobné situace. Následovalo dotváření klobouků, nezbytného oděvního doplňku svátečních šatů. Ty měly být předvedeny na zahradní slavnosti, kde měl být realizován i oživlý malířův obraz. Klientky měly na dotváření klobouků k dispozici různorodé materiály a umělé květiny, kterými byly zdobeny výchozí tvary a také z nich klienty vytvářely další oděvní doplňky.

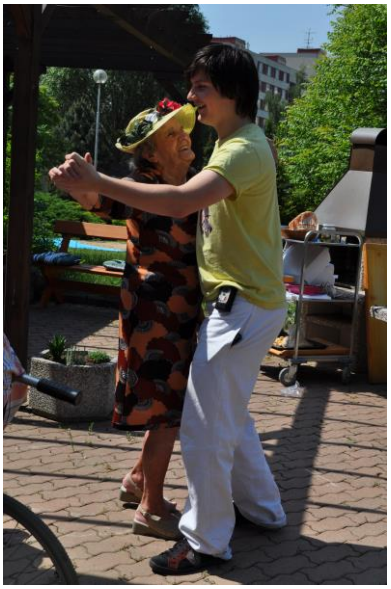

Detaily klobouků (foto: archiv SVV)

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Dámy se se zájmem prohlížely v zrcadle, přemýšlely o šatech, které si na plánovanou akci oblečou. K inscenování kompozice obrazu došlo v zahradě Domova pro seniory. V zahradě se sešlo téměř dvacet klientů. Stoly zdobily kytice živých květů, objevilo se tu i připravené jídlo, koláče, káva a víno. I když senioři jídlo sami nepřipravovali, pomáhali s uspořádáním stolu podle obrazu. Příjemnou náladu navodila i hudba, o kterou se postaral jeden z klientů. Vybízela nejen k poslechu, ale i k tanci - tuto příležitost senioři s radostí využili. Ve vytvořených kostýmech se tedy stali nejen součástí oživlého obrazu impresionistického umělce, ale především měli příležitost ke společnému setkání a příjemně prožitému času.

Zahradní slavnost inspirovaná obrazem A. Renoira (foto: archiv SVV)

Poslední projekt nazvaný Sportovně výtvarné hry začal překvapením. Místo předpokládané přednášky senioři měli přijít k výtvarné dílně. Sportovní hry, jako je házení šipek a pétanque, měli realizovat v ateliéru, a to formou akční malby. Studenti využili oblíbených činností, které senioři rádi provozují a na nich vystavěli projekt. Podceňování vlastní schopnosti malovat byla překonána netradiční aktivitou, která akcentovala proces tvorby.

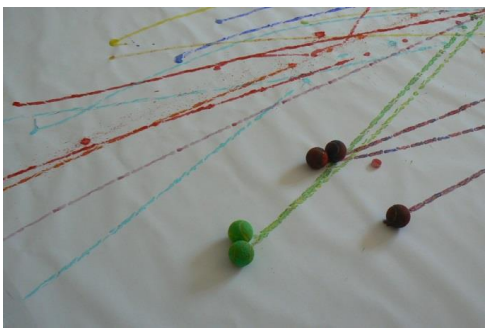
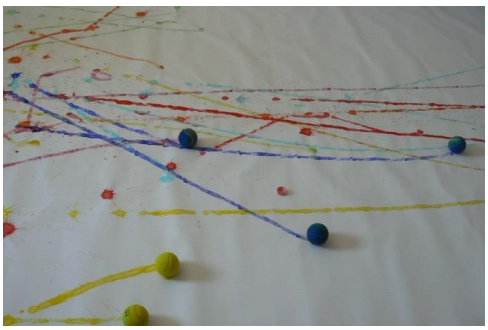
Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Sportovně výtvarné hry - akční malba seniorů (foto: archiv SVV)

Probíhala v připraveném ateliéru, jehož stěny byly zakryty igelitem, aby nedošlo k poškození interiéru, do ochranných oděvů byli oblečeni i senioři. V ateliéru bylo upravené velkoformátové malířské plátno, jeho povrch, na kterém byly v označených místech nastříleny čalounickou pistolí kovové „náboje“, následně zachycoval a perforoval házené balónky naplněné barvou. Studenti také připravili misky s tekutou barvou a tenisové míčky, které dobře sají barvu. Netradiční sportovní zápolení mohlo začít. Nejdříve senioři „ hráli šipky“ – házeli barvou naplněné balónky a pozorovali vznik velkoformátového díla. Následně si na zemi výtvarně „ zahráli“ pétanque. Záznamem jejich hry se staly barevné stopy, ale i náhodně vzniklá instalace barevných objektů (míčků). Účastníci zažili nevšední akci, a to i proto, že zde vládla příjemná, ač soutěživá atmosféra. Senioři projevili hravost, primárně nešlo o vznik produktu, ale zážitek tvorby.

Akční malba seniorů na našepsovaném plátně (foto: archiv SVV)

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

V domově žijí senioři, kteří jsou kreativní a ukazují, že si našli cestu k tvorbě až v době, kdy začali žít v domově. Ukazují, že si umí užívat života a jsou schopni si najít smysluplné prožívání stáří. Jejich tvorba obohacuje nejen je samotné, což dokumentují i výstavy, které se uskutečnily s podporou projektu speciální výtvarná výchova.

Prezentovaly např. tvorbu pana Jaroslava Vaška, který je autorem „wordových" grafik. Zájem o počítače pan Vašek projevil, když se jeho věk vyšplhal nad devadesátku. Počítač, konkrétně program Word, začal využívat jako prostředek tvorby. Ze znaků, které si vybíral a kombinoval, vytvářel originální kompozice. Některé připomínají návrhy na výšivkové dekory, jiné stylizují oblíbené motivy. Nejedná se však o mechanické kombinace znaků, v tvorbě je skryt smysl pro humor a výtvarná hravost, počítačové grafiky obsahují i symbolická sdělení autora. Inspirací je mu často reálný svět i běžné zážitky. Tvorba ho obklopuje v bytě, dotváří i prostory Domova pro seniory. Zde byly i součástí projektové výstavy *Nesen snem* (prosinec 2012). V rámci prezentace projektu Speciální výtvarná výchova se přezvětšená díla Jaroslava Vaška objevila v Ostravě v galerii Koridor na Fakultě umění Ostravské univerzity – *Vašek u Franty* (12. 2. - 1. 3. 2013). V Brně v Galerii Turistického informačního centra proběhla výstava *Myší steh* (1. 5. - 26. 6. 2013), kde byla vybraná díla přenesena na stěny galerie a současně zde byly vystaveny digitální tisky autorových grafických „výšivek". Další díla se objevila na výstavě prezentující výstupy projektu Speciální výtvarná výchova, a to v Olomouci. Výstava s názvem *Creative help* se konala v prostorách Uměleckého centra Univerzity Palackého (5. 3. - 29. 3. 2013). Byla i součástí závěrečné prezentace projektu, která proběhla pod názvem *Creative help* v Brně v Domě pánů z Kunštátu (2013).

V domově tvoří i paní Zuzana Koutná, Zdeňka Brukerová a další senioři - výtvarníci. Ač byla jejich potřeba tvořit mnohdy podporována volnočasovým pedagogem, byl pro ně spíše rádcem, prvním divákem jejich děl než „učitelem". Vytvořené obrazy obohacují návštěvníky domova pro seniory, jsou milým dárkem pro rodinné příslušníky, především jsou důkazem schopností a životního elánu těchto výjimečných jedinců.

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Malby paní Zuzany Koutné (foto: R. Stadler)

Realizované projekty jsou podrobně prezentovány v publikaci Stadlerová a kol. SENIOŘI CREATIVE HELP - tvůrčí dílny se seniory. Brno: MU PdF, 2013. ISBN 978-80-210-6614-4

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.